

آیا امام زمان علیه السلام به ویروس کرونا مبتلا می شود؟

نویسنده: احمد موحدی

بذیرش: ۱۳۹۹/۰۶/۱۹

دریافت: ۱۳۹۹/۰۵/۲۹

چکیده

با شیوع جهانی بیماری کرونا ممکن است در ذهن برخی شیعیان و قائلین به موجود بودن امام زمان علیه السلام این سؤال شکل گرفته باشد که آیا حضرت هم ممکن است دچار این بیماری شود؟ هم چنین اگر ایشان بیمار شود، آیا به پزشک مراجعه می کنند؟

مطابق با آیه ۱۱۰ سوره مبارکه کهف در کنار کلیات برخی آیات دیگر چنین استنباط می شود که پیامبر اکرم و امامان معصوم علیهم السلام و به ویژه حضرت ولی عصر علیه السلام با همه عظمت و جود و عصمتی که دارند، بشری از جنس خود انسان بوده و به حکم انسان بودن و جسم داشتن، تمایلات و نیازهای انسانی از قبیل بیماری و عارض شدن کسالت بر جسم را دارا هستند.

وقوع بیماری در افراد به علل و عواملی هم چون عدم رعایت بهداشت و مراقبت های فردی، سوء مزاج به واسطه عدم اطلاع و رعایت تغذیه سالم، کفاره گناهان، ترفیع درجه معنوی، آزمایش و امتحان و نیز حکمت خاص الهی صورت می گیرد که در میان این عوامل، عوامل سه گانه نخست در حق انبیا و اوصیای الهی علیهم السلام ممتنع است؛ اما عوامل سه گانه دوم می تواند عامل قابل قبولی در برخی ابتلائات و گرفتاری های ایشان مثل بیماری و کسالت بدنی و جسمی باشد و محذور عقلی و شرعی نیز در پی ندارد.

در عین حال و در پاسخ به سؤال دیگر، امام معصوم که از یک طرف دارای علم عظیم به ابدان است و از طرف دیگر، قدرت تصرف در عالم کون و مکان دارد، نیازی به طبیب ندارد؛ چرا که خود طبیب حاذق و طبیب طیبان است.

بنابراین و مطابق با نتایج این تحقیق، اراده خداوند به این تعلق گرفته که امام زمان علیه السلام حفظ شود تا در زمان مناسب که تنها خدا می داند، حکومت عدل الهی را بر جهان بگستراند؛ لذا حضرت به یک بیماری مهلک که منجر به از دنیا رفتن ایشان تا قبل از ظهور شود، مبتلا نخواهد شد؛ هر چند ابتلای ایشان به بیماری های عادی و معمولی دور از

انتظار عقل و شرع نیست و درمان این‌گونه بیماری‌ها نیز به دست علم حضرت و قدرت باطنی و با شفابخشی خداوند متعال متصور است و این مطلب، استبعاد عقلی و شرعی ندارد.

واژگان کلیدی: علم و دانش، ویروس کرونا، امام زمان علیه السلام

مقدمه

فضای مجازی در عصر کنونی که به عصر انفجار اطلاعات معروف شده است، جولانگاه مناسبی برای مخالفین و معاندین دین و باورهای مذهبی شده است که با تمام توان و قدرت به جنگ اعتقادی با طرف مقابل خود برخیزند. هر چند امروزه با این سرعت جابجایی اطلاعات و اخبار، زمان رسیدن یک شبهه و خدشه در یک باور دینی ادیان مختلف آسمانی به یک مخاطب هدف خاص، کاهش محسوسی یافته است و در نقطه مقابل، پیروان ادیان الهی با سعی و کوشش خود در رفع این شبهات تلاش دارند؛ اما همواره تخریب و ضایع نمودن کاری سریع‌تر و آسانتر از درست کردن و اصلاح است.

در عصر جاری و در میان ادیان ابراهیمی نیز پیکان اصلی شبهات و تخریب‌ها به طرف دین اسلام و به ویژه مذهب شیعه اثنی‌عشری است؛ چرا که بالندگی و سرزندگی و انسان‌سازی آن بیشتر و قوی‌تر است و دشمن‌شکنی آن بیشتر از ادیان و مذاهب دیگر است؛ لذا دشمنان آزادی بشریت و موافقان استعمار در صدد از بین بردن آموزه‌های دین اسلام و مذهب شیعه اثنی‌عشری بوده و در این مسیر با القای شبهات فراوان در مسیر مشوش نمودن اذهان جوانان جویای حقیقت در سراسر دنیا، همواره در سعی و تلاش هستند.

عصر حاضر که به عصر ظهور و اصلاح‌گری و مهدویت مشهور شده است، عاملی شده تا در کنار شبهات معاندین و مخالفین، سؤالات فراوانی که برای رسیدن به حق، اظهار و مطرح می‌شود، دین اسلام و به خصوص مذهب تشیع را هدف قرار دهد.

آیا امام زمان عج به ویروس کرونا مبتلا می‌شود؟ / ۱۳۱

در همین راستا و طی چند روز گذشته، در فضای مجازی کلیپی از فردی به ظاهر غیر متدین و مخالف مذهب پخش شد که با لحنی آرام سؤالی را در خصوص زندگی شخصی حضرت ولیعصر عج مطرح می‌کند.

سؤال ایشان به موازات اظهار نظر عده‌ای از کارشناسان دینی ضمن مسئله فراگیر امروز ایران و جهان که پیرامون بیماری کرونا است، در ذهن سائل و شاید در اذهان برخی دیگر از مردم شکل گرفته است و آن این‌که آیا امام زمان عج بیمار می‌شود؟ و اگر پاسخ مثبت است، چه کسی حضرت را مداوا و پرستاری می‌کند؟

ضمن تقدیر از لحن مؤدبانه این پرسشگر به ظاهر غیر متدین، در پاسخ لازم است ابتدا مسئله غلو و افراط و تفریط در باورهای دینی را اشاره نمود و سپس نمونه‌های تاریخی از بیماری پیامبر اکرم و اهل بیت علیهم‌السلام ایشان را بیان نمود تا اذهان عمومی نسبت به این مسئله روشن شود. در ادامه نیز علل و عوامل احتمالی وقوع یک بیماری در امام معصوم را در ۶ عامل عدم رعایت بهداشت فردی، سوء مزاج، کفاره گناهان، ترفیع درجه معنوی، آزمایش و امتحان و حکمت خاص الهی بررسی نمود و علل و عوامل منطقی و مورد قبول در این مسئله را تبیین کرد.

در بخش دوم پژوهش نیز در ادامه تبیین چستی و چرایی بیماری امام معصوم علیه‌السلام به این مسئله مهم و چالشی پرداخته می‌شود که آیا حضرات معصومین علیهم‌السلام برای مداوی خود به طبیب مراجعه می‌کردند؟ این سؤال مهم با تبیین و بررسی دو مقام علمی و مقام ایمانی اهل بیت علیهم‌السلام واکاوی نموده خواهد شد.

مصیبت «غلو»

مسئله افراط و تفریط در دین و باورهای دینی، همواره یکی از دغدغه‌های مهم انبیا و اولیای الهی علیهم‌السلام در حق پیروان خویش بوده است و در این میان، مصیبت «غلو» از جایگاه و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

«عُلُوٌّ» مصدر فعل «عَلِيَ يُعْلُو» و به معنای افراط، ارتفاع، بالا رفتن و تجاوز از حد و حدود هر چیز است؛ (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۶۱۳) لذا وقتی قیمت چیزی از حد معمول بالاتر می‌رود، به آن «غال» به معنای گران می‌گویند. «غلات» در اصطلاح علم فرق و مذاهب عبارت است از گروه‌هایی که انسانی را به مرتبه خدایی یا فرد عادی را به مقام پیامبری رسانده باشند.

پیامبران الهی همواره پیروان خود را از دادن نسبت‌های غلو آمیز به ایشان بر حذر می‌داشتند؛ همان‌گونه که خداوند به پیامبر اکرم ﷺ دستور می‌دهد که به اهل کتاب بگوید دست از غلو در دین بردارید:

«يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ»؛

(نساء، ۱۷۱) ای اهل کتاب در دین خود غلو و زیاده‌روی نکنید و درباره خدا غیر از حق نگوئید.

نبی مکرم اسلام ﷺ در هشدار می‌فرمودند:

«إِيَّاكُمْ وَالْغُلُوَّ فِي الدِّينِ فَإِنَّمَا هَلَكَ مَنْ قَبْلَكُمْ بِالْغُلُوِّ فِي الدِّينِ»؛

(نهج الفصاحة، ۳۵۴) از افراط در کار دین بپرهیزید که پیشینیان شما از افراط در کار دین هلاک شدند.

در همین راستا، خداوند متعال در دو سوره و با عبارتی واحد به پیامبر خود

دستور می‌دهد:

«قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ»؛ (کهف، ۱۱۰)؛

فصلت، ۶) ای پیامبر! به مردم بگو همانا من فقط بشری مثل شما هستم که به من وحی می‌شود.

این آیه در کنار کلیات برخی آیات دیگر مثل آیه ۶ سوره مائده و آیه ۸۰ سوره شعراء

می‌رساند که پیامبر اکرم ﷺ با همه عظمت وجودی و علم و عبودیت و عصمت خود،

آیا امام زمان علیه السلام به ویروس کرونا مبتلا می‌شود؟ / ۱۳۳

بشری از جنس انسان بوده و به حکم انسان بودن و جسم داشتن، تمام تمایلات و نیازهای انسانی از قبیل خوراك و پوشاك و خواب را خواهد داشت. از جمله این خصوصیات، بیماری و عارض شدن کسالت بر جسم حضرت است و به طور کلی از لوازم جسم، بیماری است.

مصادیق بیماری ائمه معصوم علیهم السلام

پیامبر اکرم و اهل بیت ایشان علیهم السلام به حکم انسان بودن، تمام تمایلات و نیازهای انسانی را دارا هستند و مانند سایر انسان‌ها زندگی کرده‌اند؛ لذا بیمار شدن ایشان هرگز مستبعد نیست. در ادامه نمونه‌های تاریخی از بیماری ایشان را می‌توان در موارد زیر بیان کرد:

- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به نقل از امام صادق علیه السلام قبل از رحلت، مدتی بیمار بودند: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ فِي مَرَضِهِ الَّذِي تُوْفِّي فِيهِ اذْعُوا لِي خَلِيلِي...»؛ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱: ۲۹۶) همانا پیامبر در آن بیماری که رحلت کرد، فرمود: دوست مرا بخوانید.

- امیرالمؤمنین علی علیه السلام در جنگ خیبر دچار چشم درد شدیدی شده بودند که با دعای نبی مکرم صلی الله علیه و آله شفا گرفته و سپس فرمانده لشکر شدند: «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ يَوْمَ خَيْبَرَ لَأُعْطِينَ هَذِهِ الرَّأْيَةَ غَدًا رَجُلًا يَفْتَحُ اللَّهُ عَلَى يَدَيْهِ يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيُحِبُّهُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ.

فَقَالَ: أَيْنَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ؟

فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ هُوَ يَشْتَكِي عَيْنَيْهِ.

قَالَ: فَأَرْسَلُوا إِلَيْهِ فَأَتَى بِهِ فَبَصَقَ رَسُولُ اللَّهِ فِي عَيْنَيْهِ وَدَعَا لَهُ فَبُرَأَ»؛

(مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۱: ۳)

همانا پیامبر در روز خیبر فرمود: فردا این پرچم را به دست مردی خواهم داد که خداوند به دستان او فتح و پیروزی خواهد داد. کسی که خدا و رسولش را دوست دارد و خدا و رسول نیز او را دوست دارند. پس فرمود: علی بن ابیطالب کجاست؟ گفتند: ای پیامبر خدا! او دچار درد چشم شده است. فرمود: کسی را نزد او بفرستید تا بیاید. پس او را به نزد پیامبر آوردند و حضرت آب دهان خود را بر چشمان او مالید و برای او دعا کرد و چشم درد او خوب شد.

- هم چنین حضرت برای خویش طلب عافیت و سلامتی می کند: «وَسَأَلَهُ الْمُعَافَاةَ فِي الْأَدْيَانِ كَمَا نَسَأَلُهُ الْمُعَافَاةَ فِي الْأَبْدَانِ»؛ (نهج البلاغه، خطبه ۹۹)؛ و از او می خواهیم دینمان را سلامت بدارد، آن چنان که از او می خواهیم تن هامان سالم بماند.

- بیماری امام سجاد علیه السلام در روز عاشورا که نقل مشهور است: «وَكَانَ مَرِيضًا نَائِمًا عَلَى فِرَاشِهِ. فَلَمَّا قُتِلَ الْحُسَيْنُ قَالَ شِمْرُ بْنُ ذِي الْجَوْشَنِ اقْتُلُوا هَذَا. فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِهِ: سُبْحَانَ اللَّهِ أَنْقُلْ فَتَيَّ حَدَثًا مَرِيضًا لَمْ يُقَاتِلْ»؛ (ابن سعد زهری، ۱۹۶۸، ج ۵: ۲۱۲)

او مریض بود و در بستر بیماری افتاده بود. پس از کشته شدن حسین بن علی، شمر به سوی علی بن الحسین آمد و گفت: این جوان را بکشید. فردی از همراهان وی گفت: سبحان الله! آیا جوانی که بیمار است و در جنگ هم شرکت نداشته، بکشیم؟ در این هنگام عمر بن سعد وارد شد و گفت: با این زنان و این بیمار کاری نداشته باشید.

آیا امام زمان علیه السلام به ویروس کرونا مبتلا می شود؟ / ۱۳۵

- بیماری امام محمد باقر علیه السلام به نقل از امام صادق علیه السلام:
«إِنَّ أَبِي قَالَ لِي ذَاتَ يَوْمٍ فِي مَرَضِهِ يَا بُنَيَّ...»؛ (همان، ج ۳: ۲۰۰)
روزی پدرم در حالی که بیمار بود به من فرمود ای فرزندم...

- بیماری امام جعفر صادق علیه السلام به نقل از فضیل بن یسار:
«دَخَلْتُ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ فِي مَرَضِهِ مَرَضَهَا لَمْ يَبْقَ مِنْهُ إِلَّا رَأْسُهُ...»؛
(کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲: ۲۴۶) وقتی امام صادق بیمار بود بر ایشان وارد
شدم، در حالی که جسم ایشان به علت بیماری نحیف و لاغر شده بود.

- بیماری امام جعفر هادی علیه السلام به نقل از ابوهاشم جعفری:
«بَعَثَ إِلَيَّ أَبُو الْحَسَنِ فِي مَرَضِهِ وَإِلَى مُحَمَّدِ بْنِ حَمَزَةَ...»؛ (همان، ج ۴: ۵۶۷)
زمانی که حضرت مریض بود، کسی را به دنبال من و محمد بن حمزه فرستاد.

تمامی این گزارش‌های تاریخی بیان‌گر گرفتاری حضرات معصومین علیهم السلام به
بیماری است که اقتضای انسان بودن بوده و منافاتی با مقامات معنوی و باطنی
ایشان ندارد.

بر این اساس، امام عصر علیه السلام نیز که آخرین وصی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است، مانند
سایر ائمه زندگی کرده و مانند سایر انسان‌ها ممکن است دچار عوارض جسمانی
شود؛ چرا که قرار نیست حضرت نظام اسباب و مسببات عالم را به هم بریزد.
عالم بر اساس اسباب و مسببات و نظام علی و معلولی اداره می‌شود. در این
قانون الهی، هیچ فردی مستثنی نیست و هیچ اتفاقی خارج از چارچوب اسباب و
مسببات به وقوع نمی‌پیوندد و موارد معجزه و خرق عادت نیز به اذن الهی است.

امام صادق علیه السلام در این زمینه می‌فرماید:

«أَبَى اللَّهُ أَنْ يُجْرِيَ الْأَشْيَاءَ إِلَّا بِأَسْبَابٍ فَجَعَلَ لِكُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا»؛
(همان، ج: ۱، ۱۸۳) خدا از آن ابا دارد که چیزها را جز به اسباب آن‌ها روان
گرداند، این است که برای هر چیز سببی قرار داد.

بنابراین ممکن است امام زمان علیه السلام که جزئی از همین عالم است، به بیماری مبتلا شود؛ لذا چنین خواسته شده که برای سلامتی حضرت دعا شود؛ البته بیماری حضرت به صورت مهلک نخواهد بود، چرا که وجود فیزیکی ایشان در روی زمین، برای ثبات ارض و سماء امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است؛ آن‌چنان که امام باقر علیه السلام فرمودند:

«لَوْ بَقِيَتْ الْأَرْضُ يَوْمًا بِلَا إِمَامٍ مِنَّا لَسَاخَتْ بِأَهْلِهَا وَلَعَذَّبَهُمُ اللَّهُ بِأَشَدِّ عَذَابِهِ»؛ (ابن بابویه، ۱۳۹۵، ج: ۱، ۲۰۴) اگر زمین روزی خالی از امامی از ما اهل بیت باشد، زمین خود را فرو خواهد برد و خداوند مردم روی زمین را به شدیدترین وجه عذاب خواهد نمود.

علل و عوامل احتمالی وقوع بیماری در ائمه معصوم علیهم السلام

در بخش قبل اثبات شد که عروض بیماری و کسالت بر ائمه معصومین علیهم السلام محتمل بوده و بلکه محقق شده است؛ لذا در خصوص امام زمان علیه السلام نیز چنین است؛ با این حال ممکن است کسی سؤال کند آیا پیامبر و اهل بیت ایشان علیهم السلام از رعایت مسائل بهداشتی غافل شدند که به بیماری و کسالت دچار شدند یا عامل دیگری در کار بوده است؟

در پاسخ باید بگوئیم که وقوع بیماری در افراد، بسته به علل و عواملی است که در ادامه به چند نمونه اشاره می‌شود تا مشخص شود بیماری ائمه معصومین علیهم السلام و یا شخص امام عصر علیه السلام از کدام نوع است.

۱. عدم رعایت بهداشت و مراقبت‌های فردی

از مهم‌ترین علل و عوامل بیماری در انسان‌ها، عدم توجه به بهداشت فردی در زندگی شخصی و اجتماعی است. در کنار آیه شریفه تطهیر (ر. ک: احزاب، ۳۳) که حضرات معصومین علیهم السلام را از هر گونه آلودگی ظاهری و باطنی پاک ساخته است؛ بازنگری در سیره عملی ایشان بیان‌گر این نکته است که از حیث رعایت بهداشت و مراقبت‌های فردی در بالاترین درجه بودند که صحت این مطلب با بررسی آثار تاریخی و سیره ایشان آشکار می‌شود.

صاحب «بحار الأنوار» در جلد ۱۶ بابی با عنوان «مکارم اخلاقه و سیره و سنة» دارد که به بررسی مجموعه‌ای از اخلاق و سیره فردی نبی مکرم اسلام صلی الله علیه و آله پرداخته؛ از جمله رعایت مسائل بهداشتی که در این بخش برای رعایت اختصار به یک نمونه اشاره می‌شود:

«وَكَانَ يَسْتَاكُ كُلَّ لَيْلَةٍ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مَرَّةً قَبْلَ نَوْمِهِ وَمَرَّةً إِذَا قَامَ مِنْ نَوْمِهِ إِلَى وُزْدِهِ وَمَرَّةً قَبْلَ خُرُوجِهِ إِلَى صَلَاةِ الصُّبْحِ»؛ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۶: ۲۵۴) پیامبر همواره در هر روز سه مرتبه دندان‌های خود را مسواک می‌زد: یکبار قبل از خواب، یکبار وقتی از خواب بلند می‌شد و یکبار قبل از نماز صبح.

در همین راستا، اهل بیت علیهم السلام که تالی تلو پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله هستند، در رعایت آداب و سنن اسلامی به یادگار مانده از حضرت پیشتاز و مقدم بودند تا جایی که با مطالعه سیره عملی در کتاب‌های سیره، روشن می‌شود عامل فردی در عدم رعایت مسائل بهداشتی، در حق پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام منتفی است.

۲. سوء مزاج (عدم اطلاع و رعایت تغذیه سالم)

قرآن کریم در وصف علمی نبی مکرم اسلام صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

«لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ»؛ (آل عمران، ۱۶۴) خداوند بر مؤمنان منت گذارد هنگامی که در میان آن‌ها پیامبری از جنس خودشان برانگیخت که آیات او را بر آن‌ها بخواند و کتاب و حکمت به آن‌ها بیاموزد، هر چند پیش از آن در گمراهی آشکار بودند.

چنین پیامبری با این سطح از مقام نزد خدای متعال فرمودند:
«الْعِلْمُ عِلْمَانِ عِلْمُ الْأَدْيَانِ وَ عِلْمُ الْأَبْدَانِ»؛ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱: ۲۲۰) علم بر دو گونه است: علم دین‌شناسی و علم انسان‌شناسی.

از طرفی، با توجه به این کلام امام باقر علیه السلام که به سلمة بن کُهیل و حکم بن عتیبه فرمودند:
«شَرِّقًا وَغَرَبًا فَلَا تَجِدَانِ عِلْمًا صَحِيحًا إِلَّا شَيْئًا خَرَجَ مِنْ عِنْدِنَا أَهْلَ الْبَيْتِ»؛ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱: ۳۹۹) شرق و غرب عالم را بگردید، علم صحیحی را پیدا نمی‌کنید مگر این‌که از نزد ما اهل بیت منتشر شده است.
جایی برای ادعای بی‌اطلاعی یا کم‌اطلاعی پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام از مزاج و تغذیه سالم و مناسب با بدن انسان باقی نمی‌ماند؛ چرا که علم کون و مکان در اختیار ایشان است.

۳. تاوان گناهان گذشته (کفاره گناهان)

حوادث و پدیده‌هایی که در این عالم رخ می‌دهد- چه خیر و چه شر- اسباب گوناگونی دارد؛ گاهی سبب و عامل بیماری، گناهی است که بشر مرتکب می‌شود؛ همان‌گونه که بسیاری از ابتلائات و مشکلات زیستی از ناحیه عملکرد نادرست بشر بوده است:

آیا امام زمان علیه السلام به ویروس کرونا مبتلا می‌شود؟ / ۱۳۹

«ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»؛ (روم، ۴۱) فساد در خشکی و دریا به خاطر کارهایی که مردم انجام داده‌اند آشکار شده است، خدا می‌خواهد نتیجه بعضی از اعمال را به آن‌ها بچشاند، شاید بازگردند.

مطابق آیه شریفه، آثار وضعی برخی گناهان دامن‌گیر انسان‌ها می‌شود و این یک سنت و قانون حتمی الهی است:

«فَمَا زَالَتْ نِعْمَةٌ وَلَا نَصَارَةٌ عَيْشٍ إِلَّا بِذُنُوبٍ اجْتَرَحُوا إِنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَالَمِينَ»؛ (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۲: ۶۲۴) هیچ نعمت و شادایی زندگی از دست نرفت، مگر به سبب گناهایی که مرتکب شدند. همانا خداوند به بندگان ستم نمی‌کند.

بیماری می‌تواند یکی از همان آثار وضعی باشد که دامن‌گیر برخی گناهکاران می‌شود تا آن‌ها را در دنیا پاک کرده و گناهانشان را بپامزد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند:

«السُّقْمُ يَمْحُو الذُّنُوبَ»؛ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۴: ۲۴۴) بیماری گناهان را نابود می‌کند.

به حکم قرآن کریم در آیات متعدد به ویژه آیه تطهیر، پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام از گناه و معصیت پاک و مبرا هستند.

«آلوسی» از مفسرین اهل سنت ذیل آیه تطهیر می‌نویسد:

«المعنى على ما قيل إنما يريد الله ليذهب عنكم الذنوب والمعاصي فيما نهاكم والمعنى إنما يريد سبحانه ليذهب عنكم الرجس ويصونكم من المعاصي صونا بليغا فيما أمر ونهى جل شأنه»؛ (آلوسی، ۱۴۱۵، ج ۲۲: ۱۲) معنی آیه بنا بر آنچه گفته شده این است که خداوند منحصرأً گناه و

معصیت در نواهی خود را از شما برداشته است، یعنی همانا خداوند اراده کرده از شما اهل بیت آلودگی را برطرف سازد و شما را از گناه در آنچه امر و نهی کرده، مصون بدارد.

صاحب «صحیح مسلم» نیز با بیان روایتی، مصداق اهل بیت علیهم السلام را به شرح زیر مشخص کرده است:

«قالت عائشةُ خَرَجَ النَّبِيُّ غَدَاةً وَعَلَيْهِ مِرْطٌ مُرَحَّلٌ مِنْ شَعْرٍ أَسْوَدَ فَجَاءَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ فَأَدْخَلَهُ ثُمَّ جَاءَ الْحُسَيْنُ فَدَخَلَ مَعَهُ ثُمَّ جَاءَتْ فَاطِمَةُ فَأَدْخَلَهَا ثُمَّ جَاءَ عَلِيُّ فَأَدْخَلَهُ ثُمَّ قَالَ «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا»؛ (نيسابوري قشيري، ۱۳۷۴، ج ۴: ۱۸۸۳) عایشه گفت رسول خدا هنگام صبح بیرون رفتند و بر روی دوش ایشان عبایی طرح دار از موی سیاه بود، پس حسن بن علی آمد و او را زیر عبا گرفت، پس حسین آمد و او را وارد کرد، پس علی آمد او را وارد کرد و سپس فرمود: خداوند می خواهد از شما اهل بیت پلیدی ها را دور کند و شما را پاک نماید.

بر این اساس، شیخ صدوق می نویسد:

«اعتقادنا في الأنبياء والرسل والأئمة والملائكة أنهم معصومون مطهرون من كل دنس وأنهم لا يذنبون ذنبا لا صغيرا ولا كبيرا»؛ (ابن بابويه، ۱۴۱۴: ۹۶) اعتقاد ما شیعیان در حق انبیاء و پیامبران و ائمه اهل بیت و ملائکه این است که آن ها معصوم هستند و از هر گناهی پاک هستند و هیچ گناهی مرتکب نمی شوند، چه گناه کوچک و چه گناه بزرگ.

بنابراین اگر اهل بیت علیهم السلام دچار بیماری می شدند، به خاطر گناه و مسئله کفاره گناه نبوده است.

۴. ترفیع درجه معنوی

گاهی انسان گرفتار بیماری می‌شود؛ در حالی که نه از مسائل بهداشتی غفلت کرده و نه از تغذیه سالم بی‌اطلاع بوده و نه گناهکار بوده که بیماری او کفاره گناهانش باشد. در این‌گونه گرفتاری‌ها، اصابت بیماری به شخص برای اجر و پاداش اخروی و ترفیع درجه معنوی اوست.

علی بن رئاب می‌گوید از امام صادق علیه السلام درباره آیه «وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ» پرسیدم که آیا آن‌چه از مصائب به علی و اهل بیت بعد او می‌رسد، به خاطر گناهی است که مرتکب می‌شوند در حالی که ایشان اهل بیت عصمت هستند و از ارتکاب گناه معصوم هستند؟ حضرت چنین پاسخ داد:

«إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ كَانَ يَثُوبُ إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُهُ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ مِائَةً مَرَّةً مِنْ غَيْرِ ذَنْبٍ إِنَّ اللَّهَ يَخُصُّ أَوْلِيَاءَهُ بِالْمَصَائِبِ لِأَجْرِهِمْ عَلَيْهَا مِنْ غَيْرِ ذَنْبٍ»؛ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲: ۴۵۰) پیامبر خدا در هر روز و شب صد مرتبه به درگاه الهی توبه و استغفار می‌کرد، در حالی که هیچ گناهی مرتکب نشده بود. همانا خداوند بندگان خاص خود را بدون این‌که گناه کرده باشند، مبتلا به مصائب می‌کند تا به آن‌ها پاداش دهد.

۵. آزمایش و ابتلای الهی

قرآن کریم می‌فرماید:

«أَحْسِبَ النَّاسَ أَنْ يَتَزَكَّوْا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ»؛ (عنکبوت، ۲)

جریان برخی بلاها مثل بیماری بر اساس برخی سنت‌های دیگر خداوند مثل سنت امتحان و ابتلا است. این قانون الهی، عمومی است و مختص فرد یا گروه خاصی نیست، حتی شامل انبیا و اولیای الهی نیز می‌شود و چه بسا امتحان ایشان سخت‌تر و مشکل‌تر نیز باشد.

امام صادق علیه السلام در همین ارتباط فرمودند:

«أَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ بَلَاءَ النَّبِيِّونَ ثُمَّ الْوَصِيِّونَ»؛ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲: ۲۵۹)

سخت ترین مردم از نظر بلا و گرفتاری، انبیا و سپس اوصیا هستند.

در قرآن کریم، متجاوز از ۲۰ مورد امتحان به خدا نسبت داده شده است؛ این قانون کلی و سنت دائمی پروردگار است که برای شکوفا کردن استعدادهاى نهفته و از قوه به فعل رساندن و در نتیجه پرورش بندگان، آنان را می‌آزماید:

«كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبَلُوكُمْ بِالْأَشْرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ»؛

(انبیاء، ۳۵) هر انسانی طعم مرگ را می‌چشد و ما شما را با بدی‌ها و

نیکی‌ها آزمایش می‌کنیم و سرانجام به سوی ما باز می‌گردید.

به طور کلی، خداوند انسان را برای رسیدن به کمال آفریده و این مقام را باید کسب کند؛ از طرفی این مقام به رایگان به کسی عطا نمی‌شود، بلکه انسان‌ها قوه رسیدن به این مقام را دارند ولی باید این استعداد را شکوفا کنند و استعدادها در ابتلاها و سختی‌ها ظاهر شده و شکوفا می‌گردد.

قرآن کریم گویای این حقیقت است که هر يك از پیامبران به سهم خود در کوران آزمایش‌های شدیدی قرار گرفتند و حتی جمعی از ایشان قبل از رسیدن به مقام رسالت، يك دوران طولانی از آزمایش‌های مختلف داشتند تا ورزیده شوند و برای رهبری و هدایت خلق آمادگی کامل پیدا کنند. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴)

ائمه معصومین علیهم السلام نیز از این قانون و قاعده کلی الهی مستثنی نیستند و چه بسا برای امتحان و آزمایش، دچار بیماری نیز بشوند؛ همان‌گونه که در روایتی چنین آمده است که روزی امیرالمؤمنین علیه السلام دچار بیماری شده بودند و جمعی از برادران و یاران به عیادتش آمده و عرض کردند: حالتان چگونه است ای امیر مؤمنان که حضرت فرمود: شر است. آن‌ها گفتند: این سخن شایسته مثل شما نیست که حضرت در پاسخ چنین فرمود:

آیا امام زمان عجله به ویروس کرونا مبتلا می‌شود؟ / ۱۴۳

«إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ وَنَبَلُّوْكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً فَالْخَيْرُ الصَّحَّةُ وَالْغِنَى وَالشَّرُّ الْمَرَضُ وَالْفَقْرُ»؛ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵: ۲۱۳) خداوند متعال می‌گوید ما شما را با شر و خیر آزمایش می‌کنیم، خیر تندرستی است و بی‌نیازی و شر بیماری و فقر است.

۶. حکمت خاص الهی

بر اساس اصل حسن و قبح عقلی، ارتکاب فعل قبیح از سوی خداوند محال است؛ چرا که فعلی که فاقد غایت باشد، عبث و لغو است و انجام فعل عبث نیز عقلاً قبیح است. در نتیجه تمام افعال الهی غایتمند بوده و دارای غرض و حکمت است؛ هر چند بشر به غرض و حکمت افعال الهی آگاه نباشد، چرا که دانش انسان عادی، محدود و اندک است. (ر. ک: اسراء، ۸۵)

بلايا و مصیبت‌های ناشی از پدیده‌های طبیعی هم‌چون بیماری با توجه به غایتمندی افعال الهی خالی از غایات معقول نیست؛ هر چند ممکن است این غایات برای نوع بشر مخفی باشد و یا در ابتدای امر، پدیده‌ای شوم و شر تلقی شود. بر این اساس، بیمار شدن پیامبر ص و اهل بیت ع نیز از این قاعده جدا نیست و چه بسا برای طرد غالبان مدعی الاهیت ایشان و یا اغراض دیگری که حکمتش بر نوع بشر پوشیده است، باشد.

- جمع‌بندی

در بیان علل و عوامل ابتلا به بیماری و مرض، مشخص شد ۳ عامل عدم رعایت بهداشت فردی، عدم رعایت تغذیه سالم و کفاره گناهان در حق پیامبر ص و اهل بیت ع ممتنع است؛ اما ۳ عامل ترفیع درجه معنوی، آزمایش و امتحان و حکمت خاص الهی می‌تواند عامل قابل قبولی در برخی ابتلائات و گرفتاری‌های انبیا و اولیای

الهی مثل بیماری و کسالت بدنی و جسمی باشد و هیچ محذور عقلی و شرعی نیز در پی نداشته باشد.

آیا حضرات معصومین علیهم السلام برای مداوی خود به طبیب مراجعه می‌کردند؟
پس از مشخص شدن امکان بیماری در امام معصوم، پرسش دیگری که طرح می‌شود این است که آیا حضرات معصومین علیهم السلام برای مداوی خود به طبیب مراجعه می‌کردند؟ پاسخ به این پرسش در گرو شناخت حقیقی امام و مقام امامت است؛ چرا که تا مقام و جایگاه ویژه امام در عرصه کائنات مبین نشود، پاسخ به این سؤال قدری مشکل خواهد بود که با توجه به اقتضانات این مقاله، اشاره‌ای مختصر به این دو مقام علمی و ایمانی می‌شود تا روشن شود امام معصوم که خود از یک طرف دارای علم به ابدان است و از طرف دیگر قدرت تصرف در عالم کون و مکان دارد، نیازی به طبیب ندارد؛ چرا که خود، طبیب حاذق و طبیب طیبان است.

۱. مقام علمی اهل بیت علیهم السلام

با پژوهش در منابع مستند و معتبر، چنین دریافت می‌شود که پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام به علل و اسباب عالم، عالم بودند و نیازی به غیر نداشتند.

در همین ارتباط، امام صادق علیه السلام در روایتی گویا فرمودند:

«أَبَى اللَّهُ أَنْ يُجْرِيَ الْأَشْيَاءَ إِلَّا بِأَسْبَابٍ فَجَعَلَ لِكُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا
وَجَعَلَ لِكُلِّ سَبَبٍ شَرْحًا وَجَعَلَ لِكُلِّ شَرْحٍ عِلْمًا وَجَعَلَ لِكُلِّ عِلْمٍ
بَابًا نَاطِقًا عَرَفَهُ مَنْ عَرَفَهُ وَجَهَلَهُ مَنْ جَهَلَهُ ذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ وَنَحْنُ»؛

(کلینی، ۱۴۰۷، ج: ۱، ۱۸۳) خدا از آن ابا دارد که چیزها را جز به اسباب آن‌ها روان‌گرداند، این است که برای هر چیز سببی قرار داد و برای هر سبب شرحی و برای هر شرح دانشی و برای هر دانشی دربی گویا که هر کس او را شناخت، شناخت و هر که او را نشناخت، نشناخت. این پیامبر است و ما.

آیا امام زمان علیه السلام به ویروس کرونا مبتلا می‌شود؟ / ۱۴۵

یحیی بن عبد الله می‌گوید از امام صادق علیه السلام شنیدم که هنگام دیدار گروهی از مردم کوفه با ایشان فرمودند:

«عَجَبًا لِلنَّاسِ يَقُولُونَ أَخَذُوا عِلْمَهُمْ كُلَّهُ عَنِ رَسُولِ اللَّهِ فَعَمِلُوا بِهِ وَاهْتَدَوْا وَيَرُونَ أَنَا أَهْلَ الْبَيْتِ لَمْ نَأْخُذْ عِلْمَهُ وَلَمْ نَهْتَدِ بِهِ وَنَحْنُ أَهْلُهُ وَذُرِّيَّتُهُ فِي مَنَازِلِنَا أَنْزَلَ الْوَحْيَ وَمِنْ عِنْدِنَا خَرَجَ إِلَى النَّاسِ الْعِلْمُ أَفْتَرَاهُمْ عِلْمُوا وَاهْتَدَوْا وَجَهَلْنَا وَصَلَلْنَا إِنَّ هَذَا مُحَالٌ»؛ (مفید، ۱۴۱۳: ۱۲۲) از مردمان درشگفتم! می‌گویند همه علم خود را از پیامبر گرفته‌اند و بدان عمل کرده و به راه هدایت رسیده‌اند و چنان تصور می‌کنند که ما اهل بیت پیامبر، علم او را نگرفته و به آن راه نیافته‌ایم، در صورتی که ما کسان او و فرزندان او هستیم که وحی در خانه‌های ما فرود آمد و علم از نزد ما به جانب مردم بیرون رفت. آیا می‌شود ایشان دانسته و راه‌یافته باشند و ما نادان و گمراه باشیم؟ این محال است.

امام صادق علیه السلام در پاسخ به سؤال جابر درباره علم عالم، پیامبران و اوصیای الهی را عالم به تمام زمین و آسمان دانسته و فرمودند:

«إِنَّ فِي الْأَنْبِيَاءِ وَالْأَوْصِيَاءِ خَمْسَةَ أَرْوَاحِ رُوحِ الْقُدُسِ وَرُوحِ الْإِيمَانِ وَرُوحِ الْحَيَاةِ وَرُوحِ الْقُوَّةِ وَرُوحِ الشَّهْوَةِ فِرُّوحِ الْقُدُسِ يَا جَابِرُ عَرَفُوا مَا تَحْتَ الْعَرْشِ إِلَى مَا تَحْتَ الثَّرَى». (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱: ۲۷۲)

هم‌چنین وقتی از امام صادق علیه السلام درباره آیه شریفه «وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا» پرسیدند که مراد از «اسماء» چیست؟ چنین فرمودند:

«أَسْمَاءُ الْأَوْدِيَةِ وَالْتَّبَاتِ وَالشَّجَرِ وَالْحِبَالِ مِنَ الْأَرْضِ». (عیاشی، ۱۳۸۰، ج ۱: ۳۲)

بنابراین، اسم نبات، شجر و... مساوق با مسمی آن که مضار و خواص آن‌ها است، می‌باشد؛ یعنی امام، هم بیماری را می‌شناسد و هم دوی هر بیماری را می‌داند.

۲. مقام معنوی اهل بیت علیهم‌السلام

یک انسان کامل جسمش مریض می‌شود؛ اما با روح و نفس قدسی خویش-مقام ولایت- در این عالم تصرف می‌کند.

امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید:

«إِنَّ اللَّهَ جَعَلَ وَلَايَتَنَا أَهْلَ الْبَيْتِ قُطْبَ الْقُرْآنِ وَقُطْبَ جَمِيعِ الْكُتُبِ عَلَيْهَا يَسْتَدِيرُ مُحَكَّمُ الْقُرْآنِ وَبِهَا يُوهَبُ الْكُتُبُ وَيَسْتَيْنُ الْإِيمَانُ»؛
(عیاشی، ۱۳۸۰، ج ۱: ۵) خدا ولایت ما اهل بیت را قطب قرآن و قطب همه کتاب‌های آسمانی قرار داد، محکمت قرآن بر گرد این موضوع می‌گردد و کتاب‌ها به آن اشاره کرده و ایمان از آن آشکار می‌شود.

بنابراین، همین انسانی که از جسم بشری برخوردار است، به مقامی می‌رسد که می‌تواند با روح خود در کائنات تصرف کند که یکی از آن‌ها شفای خود و دیگران از بیماری است. این مقام نه این‌که مقام اختصاصی معصومین علیهم‌السلام باشد؛ بلکه برای افراد معمولی نیز که رعایت تقوا نموده و معصیت خدا نمی‌کنند، ثابت است؛ هر چند اهل بیت علیهم‌السلام در مقام رفیعی قرار دارند.

آیت الله کمپانی از فقهای برجسته در «حاشیه‌ای بر مکاسب» چنین می‌نویسند:
«لهم الولاية المعنوية والسلطنة الباطنية على جميع الأمور التكوينية والتشريعية»؛ (کمپانی، ۱۴۱۸، ج ۲: ۳۷۹) ائمه اطهار ولایت معنوی و سلطنت باطنی بر تمام امور تکوین و تشریح دارند.

آیا امام زمان عجله به ویروس کرونا مبتلا می‌شود؟ / ۱۴۷

آیت الله خوئی نیز در کتاب «مصباح الفقاهه» خود می‌نویسد:

«لاشبهة في ولايتهم على المخلوق باجمعهم كما يظهر من الاخبار لكونهم واسطة في اليجاد وبهم الوجود وهم السبب في الخلق إذ لولاهم لما خلق الناس كلهم وانما خلقوا لاجلهم وبهم وجودهم وهم الواسطة في افاضة بل لهم الولاية التكوينية لمادون الخلق»؛ (موسوی خوئی، ۱۳۷۴، ج ۶: ۳۶) فردی که به این درجه از مقام علمی و ایمانی رسیده و یا فرستاده خداوند برای هدایت و رشد و تعالی افراد جامعه باشد، نادانی و یا کم‌اطلاعی از بیماری و راه درمان آن، قابل پذیرش نیست.

در کنار مقامات علمی اهل بیت علیهم‌السلام که آثار شیعه و اهل سنت مملو از آن است، کرامت و تصرف در عالم امکان، نه فقط در حال حیات که بعد از ممات نیز به فراوانی از ایشان رؤیت و ثبت شده است که نشان‌گر عظمت روحی و باطنی این ذوات مقدس است؛ از جمله شفا و درمان بیماری خود و دیگران که از بدیهی‌ترین تصرفات است.

ابن حبان - از دانشمندان اهل سنت و عالم رجالی معروف - با بیان این‌که قبر علی بن موسی الرضا در طوس کنار قبر هارون الرشید قرار گرفته است و زیارتگاه معروفی است و من مکرر آن را زیارت کرده‌ام، چنین می‌نویسد:

«ما حلت بي شدة في وقت مقامي بطوس فزرت قبر علي بن موسى الرضا ودعوت الله إزالتها عني إلا أستجيب لي وزالت عني تلك الشدة وهذا شيء جربته مرارًا فوجدته كذلك... أماتنا الله على محبة المصطفى وأهل بيته»؛ (ابن حبان، ۱۳۹۵، ج ۸: ۴۵۷) در مدتی که در طوس ساکن بودم، هر گاه مشکلی برایم پیش می‌آمد، قبر علی بن موسی الرضا را زیارت می‌کردم و رفع مشکلم را از خداوند طلب می‌کردم که در اسرع وقت

خواسته‌ام به اجابت می‌رسید و گرفتاریم برطرف می‌شد. من این مسئله را بارها تجربه کرده‌ام. خداوند ما را با محبت مصطفی و خاندانش بمیراند.

نتیجه‌گیری

اراده خداوند به این تعلق گرفته که امام زمان علیه السلام حفظ شود تا در زمان مناسب حکومت عدل را بر جهان بگستراند؛ بنابراین حضرت به یک بیماری مهلک مبتلا نخواهد شد. در عین حال، از نظر عقلی این امکان وجود دارد که از آن جنبه‌ای که ایشان جسم و بدنی دارد، این بدن ممکن است دچار ناراحتی و کسالتی شود که لازم است برای این‌که کسالت برای حضرت رخ ندهد یا اگر هم رخ داده برطرف شود، دعا کرد و برای سلامتی حضرت صدقه داد.

نکته مهم این است که با ادله ولایت تکوینی و علم گسترده‌ای که امام معصوم دارد، حضرت راه درمان را می‌داند و می‌تواند به صورت غیر عادی و کرامت، هم این بیماری را در خودش یا دیگران نابود کند و هم می‌تواند از راه‌های طبیعی که به آن علم دارد، بیماری خود و دیگران را درمان کند؛ هر چند ممکن است به خاطر مصلحت‌هایی که خدا نمی‌خواهد یا به هر دلیل دیگر از این درمان استفاده نکند.

روایت «اختصاص» شیخ مفید، حسن ختام این مقاله خواهد بود؛ نقل است زمانی غلامان امام رضا علیه السلام نیاز به فصد پیدا کردند، حضرت امر فرمودند طیب حاضر شود و برای هر کدام از غلامان، رگ مخصوصی را فصد کند و به طیبان چنین فرمودند:

«فَلَمَّا كَانَ مِنَ الْغَدِ وَجَّهَ أَبُو الْحَسَنِ إِلَى بَعْضِ الْأَطِبَّاءِ فَقَالَ لَهُ أَفْصِدْ
فُلَانًا عِرْقَ كَذَا وَكَذَا وَأَفْصِدْ فُلَانًا عِرْقَ كَذَا وَكَذَا ثُمَّ قَالَ يَا سِيسِرُ لَا
تَنْتَصِدُ أَنْتَ قَالَ فَأَفْتَصِدْتُ فَوَرِمَتْ يَدِي»؛ (مفید، ۱۴۱۳) امام رضا
رو به پزشکان کردند و فرمودند این رگ و آن رگ فلان غلام را فصد کن،

آیا امام زمان عج به ویروس کرونا مبتلا می‌شود؟ / ۱۴۹

این رگ و آن رگ این غلام را فصد کن، سپس به یاسر فرمود: ای یاسر! تو فصد نکن! یاسر می‌گوید ولی من فصد کردم و دستم ورم کرد.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم.
۲. نهج الفصاحه.
۳. نهج البلاغه.
۴. آلوسی، سید محمود (۱۴۱۵). روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم والسبع المثانی. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۵. ابن حیان، محمد بن حبان (۱۳۹۵). الثقات. بیروت: دار الفکر.
۶. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۴). اعتقادات الإمامیه. قم: کنگره شیخ مفید.
۷. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۶۲). الخصال. بتحقیق علی اکبر غفاری. قم: جامعة مدرسیین.
۸. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۹۵). کمال الدین وتمام النعمة. بتحقیق علی اکبر غفاری. تهران: اسلامیه.
۹. ابن سعد زهری، محمد بن سعد (۱۹۶۸). الطبقات الكبرى. بیروت: دار صادر.
۱۰. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲). المفردات فی غریب القرآن. بیروت: دار العلم.
۱۱. عیاشی، محمد بن مسعود (۱۳۸۰). تفسیر العیاشی. بتحقیق هاشم رسولی محلاتی. تهران: المطبعة العلمیة.
۱۲. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷). الکافی. بتحقیق علی اکبر غفاری و محمد آخوندی. تهران: دار الکتب الإسلامیة.
۱۳. غروی اصفهانی (کمپانی)، محمد حسین (۱۴۱۸). حاشیة کتاب المکاسب. بتحقیق عباس محمد آل سیاح قطیفی. قم: انتشارات ذوی القربی.
۱۴. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳). بحار الأنوار. بیروت: دار إحياء التراث العربی.

۱۵. مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳). **الأملی**. بتحقیق حسین استادولی و علی اکبر غفاری. قم: المؤتمر العالمی لالفیة الشیخ المفید.
۱۶. مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳). **الإختصاص**. بتحقیق علی اکبر غفاری و محمود محرمی زرنندی. قم: المؤتمر العالمی لالفیة الشیخ المفید.
۱۷. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). **تفسیر نمونه**. تهران: دار الکتب الإسلامیة.
۱۸. موسوی خوئی، سید ابوالقاسم (۱۳۷۴). **مصباح الفقاهة**. نجف: المطبعة الحیدریة.
۱۹. نیسابوری قشیری، ابوالحسین مسلم بن حجاج (۱۳۷۴). **صحیح مسلم**. بتحقیق محمد فؤاد عبدالباقی. بیروت: دار إحياء التراث العربی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی